

ГЛАВА 21

ВЕЛИКО ТЪРНОВО

21.1. Тъжната участ на заслужилите граждани на Велико Търново

На 29 септември 1944 г. във Велико Търново едни от най-видните граждани са извикани в милицията „за кратка справка“ по списък, изготвен от комитета на Отечествения фронт в града⁹⁹⁶. Те никога не се завръщат у дома! Сред тях са бившият кмет Димитър Йорданов, адвокатите Веско Златев, Стефан Морев, Христо Манчев, Генчо Цанев, Станчо Ганчев (за когото по-късно е издаден смъртен акт, в който пише „разстрелян по погрешка“⁹⁹⁷); началникът на околийската инспекция по труда юристът Минко Танков, прокурорът Карапешев, лекарите Стефан Караиванов⁹⁹⁸ и Иван Димов, инженер Здравко Златев⁹⁹⁹, свещеник Тодор Тумбев, учителят Стефан Стайков, подполковник Макарий Старирадев – комендант на гара Горна Оряховица, околийският управител Йордан Тенев, търговците Христо Минков и Георги Георгиев, собственикът на содо-лимонадена работилница Панталей Давидов, фотографът Иван Николов, кръчмарят Йордан Чаталов.

Една седмица по-късно изчезва безследно и учителят Пейчо Марков, син на даскал Марко от село Градище, Великотърновска околия, възпитаник на Военното училище и на Педагогическото училище в Казанлък, истински учител-възрожденец в селото – цигулар и художник¹⁰⁰⁰. Убит без съд и присъда е и Никола Воденичаров, завършил фармация в Грац, Австрия, собственик на аптека „Пчела“ във Велико Търново¹⁰⁰¹.

Жестоките убийства в първите дни след „Девети“ не подминават нито едно населено място във Великотърновско, където целенасочено е избит местния елит:

– в Лясковец са убити кметът Стоян Тахрилов, търговецът Стоян Недялков, офицерите Тодор Рогеv и Бончо Гужгорov;

⁹⁹⁶ Дърваров, Светозар. Незнайните гробове в Търново. // Про & Анти, № 24, 1996.

⁹⁹⁷ Савов, Ганчо. Най-авторитетните – с куршум в главата. // Про & Анти, № 46, 1998.

⁹⁹⁸ Константинова, Мила. Докторът на бедните. // Про & Анти, № 37, 1997.

⁹⁹⁹ Троански, Христо. Убийствено червено. София, 2004 г., второ издание, с. 219.

¹⁰⁰⁰ Йотов, Иван. Съдбата на даскал Пейчо Марков. // Про & Анти, № 3, 1999.

¹⁰⁰¹ Мирчев, Теодор. През нощта на тринадесети. // Про & Анти, № 29, 1997.

– от Долна Оряховица безследно изчезват кметът Димитър Петров и председателят на местната кооперация Гено Бакалов, търговците Григор Статев и Димо Бакалов, учителят Минчо Минчев – кмет на с. Поликраище;

– в Самоводене¹⁰⁰² местните комунисти арестуват четирима „врагове“ – директора на прогимназията Владимир Попйоргов, търговците Игнат Алурков и Никола Чуклев и бояджията Ангел Михайлов, които безследно изчезват. Това не пречи на новоизлюпените народни милиционери Денчо Ковачев и Банко Банков да поискат откуп от близките на арестувани по 50 хил. лева. Семействата плащат откупа, но така и не ги виждат¹⁰⁰³;

– в Стражица са убити училищният директор Недялко Стоянов, аптекарят Васил Николов Василев; търговецът Георги Бакърджиев¹⁰⁰⁴ и др.

В Горна Оряховица поддръжниците на новата власт също извършват масови убийства. В края на септември 1944 г. в местността „Мешето“ край с. Козаревец са убити без съд и присъда десетки хора от околията и от други краища на страната¹⁰⁰⁵:

– Петър Николов Бобев от с. Върбица, Горнооряховско, завършил Военно училище с 35-и Рилски випуск през 1915 г. и участник в Първата световна война. По-късно завършва и Софийския университет – математика и физика, и става учител и директор на прогимназия „Христо Ботев“ в с. Калтинец;

– учителят Никола Кирмагов, търговците Георги Ламбринов – собственик на парфюмерия¹⁰⁰⁶, Петър Хаджииванов, Стефан Табаков;

– Христо Киранов – собственик на кръчма и бакалница¹⁰⁰⁷; началникът на локомотивното депо инженер Йордан Марушлиев; секретар-бирниците Стефан Цвятков и Николай Колев; учителят Косю Петров; юристът Михаил Вангелов – кмет на Горна Оряховица (1942–1944); банковият контролър Стоян Вълчев¹⁰⁰⁸.

Сред убитите е и Стефан Бояджиев, организатор и собственик на модерно земеделско стопанство, износител на зеленчукови семена за европейските пазари, с търговски представителства в Букурещ, Бърно и Бра-

¹⁰⁰² По-късно до Самоводене комунистическият режим организира лагер на открита каменна карьера, в който са въдворявани да работят през цялата година лагеристи и политически затворници.

¹⁰⁰³ Цит. Троански, Христо. Убийствено червено, с. 162.

¹⁰⁰⁴ Величкова, Олга. Богати ли? Давайте да ги унищожим! // Про & Анти, № 5, 1993.

¹⁰⁰⁵ Добрева, Неда. Мешето. // „Про & Анти, № 3, 1999.

¹⁰⁰⁶ Троански, Христо. Убийствено червено. София, 2004, второ издание, с. 188.

¹⁰⁰⁷ Панайотов, Панайот. Да си спомним за Христо Киранов. // Про & Анти, № 50, 1998.

¹⁰⁰⁸ Първите жертви. // Про & Анти, № 43, 1994.

тислава. Той създава уникални календари и каталози за сортове и семена. Придворен доставчик, народен представител в три последователни народни събрания. След 19 май 1934 г. се оттегля от политиката, но комунистите не го забравят¹⁰⁰⁹!

Във Велико Търново подсъдими пред „народния съд“ са 143 души. На смърт са осъдени 38 от тях (екзекутирани са 20 души); на доживотен затвор 17 души, и др.¹⁰¹⁰ Оправдани са 13 души. Осъдителните присъди включват и конфискуване на имуществото на подсъдимите, лишаване от права за различни срокове и огромни парични глоби.

Баща и син Раеви

Един забележителен човек, оставил трайна следа в историята на старата ни столица, е д-р Димитър Раев¹⁰¹¹ – изтъкнат адвокат, общественик, кмет на града (1925–1928). Роден е през 1894 г. в семейството на свещеник Рафаил от Стражица. Завършва средно образование в мъжката гимназия „Св. Кирил“ във Велико Търново и ИЗО в Княжево. Участва в Първата световна война като поручик, после завършва право в Софийския университет и от 1921 г. е адвокат във Велико Търново. Член на Демократическата партия и на Демократическия сговор – секретар на Околийското бюро и на местната младежка организация. Той е сред водачите на Всебългарския съюз „Отец Паисий“ и почетен председател на търновския клон на Юношеския туристически съюз. Председател на гимнастическо дружество „Юнак“ (1931–1941).

От първата година на кметския си мандат се залавя сериозно за работа: през 1926 г. Общинският съвет взема решение за построяване на пансион за деца на железничари; положен е основният камък на художествено-занаятчийското училище в града (днес Художествена галерия); Министерството на железниците, пощите и телеграфите получава терен за изграждане на Пошенска палата; започва разчистването на Боруна; предоставена е част от Света гора на местното ловно дружество „Сокол“ с условието там да се поддържа горската площ, да се построят ловен дом, стрелбище, хижа и музей, така че мястото да се превърне в парк.

¹⁰⁰⁹ Величкова, Олга. Богати ли? Давайте да ги унищожим! // „Про & Анти“, № 5, 1993 г.

¹⁰¹⁰ На 15 г. строг тъмничен затвор са осъдени 24 души; на 10 г. – 12 души; на 8 г. – един; на 5 г. – 22, и 16 души – на различни срокове. – В: ЦДА, ф. 250, оп. 1, а.е. 70, л. 44–46, извадки от сведението на главния народен обвинител Георги Петров за присъдите на народния съд до ЦК на БРП (к) от 3 юли 1945 г.

¹⁰¹¹ Митова-Ганева, Катя. Сръбските власти ликвидират един забележителен търновски кмет. // Янтра днес, 26 май 2017.

През 1927 г. започва строежът на Втора прогимназия „Иларион Макариополски“ и една година по-късно училището с 12 класни стаи е открито. Възстановена е съборената от земетресение сграда на мъжката гимназия „Св. Кирил“; по предложение на щаба на Търновския гарнизон и запасното офицерство започва изграждането на Военен клуб, като кметът и общинският съвет отпускат безплатно искания терен.

Работи активно по водоснабдяването, електрифицирането, уличното осветление, павирането на улиците, поставянето на бордюри и тротоари, залесяването на града и неговите околности (през 1926 г. общинският съвет дава на водния синдикат „Янтра“ 200 хил. лв. за довършване на електроцентралата в местността Синия вир).

За първи път през 1927 г. е честван официално Денят на детето и е проведен конкурс за проект на Паметник на загиналите във войните за национално обединение от Великотърновски регион (паметник „Майка България“). Кметът възобновява издаването на общински вестник „Велико Търново“. През същата година денят на Освобождението на Велико Търново, 7 юли, е обявен за празник на града.

На 4 октомври 1928 г. Димитър Раев, спечелил името на „кмет обединител“, за първи път публично отчита дейността си на събрание в Модерния театър и подава оставка, след което заминава на специализация в Париж и Лиеж, откъдето се завръща със защитен докторат по право и се отдава на адвокатската професия.

От началото на август 1941 г. е директор на Русенска област, а от октомври 1941 г. е областен директор на Скопска област. Заради дейността му по възстановяването на българските духовни институции и традиции и разширяването на културните връзки с България през 1945 г. е ликвидиран от сръбските власти. Така незаслужено си отива една от най-светлите личности в историята на старата ни столица.

Синът на д-р Раев, Светлозар Раев¹⁰¹² (1927, Велико Търново – 2008, София), учи във френския католически колеж „Св. Августин“ в Пловдив до закриването му през 1943 г., след което завършва гимназия във Велико Търново. Записва Юридическия факултет на Софийския университет, но през 1949 г. е изключен и като член на ръководството на Академичния

¹⁰¹² Светлозар Димитров Раев. Източник: bg.wikipedia.org

клуб към Демократическата партия е арестуван и изпратен в концлагера „Куциян“, а по-късно и в ТВО „Бобов дол“.

След излизане от лагерите е работник в леярска пещ и на строежа на сградата на софийското летище. По-късно започва да изработва керамични декоративни елементи. Спечелва първа награда в конкурс по приложно изкуство и започва самостоятелна работа като художник приложник към фонда на СБХ. През 1964 г. заминава за Прага по покана на Съюза на чехословашките художници и емигрира във Виена, където получава политическо убежище. В Австрия е скулптор реставратор към Дирекцията за закрила на културното наследство. От 1965 г. до 1969 г. е в Париж, където работи като дизайнер и свободен сътрудник по културните въпроси на българската секция при френското радио.

От 1970 г. изучава „Държавни науки“, „Социология“, „История на архитектурата и градоустройството“ в Кьолн и се дипломира. Работи като научен сътрудник в градския музей на Кьолн и в катедрата по градоустройство на Университета на Рейн-Вестфалия в Аахен. Пише статии за специализирани списания, издава книги в областта на архитектурата. Дълги години работи в бюрото на прочутия архитект проф. Готфрид Бьом.

През 1992 г. Светлозар Раев е назначен за първия български постоянен представител при Съвета на Европа и през 1994 г. председателства Комитета на министрите на Съвета на Европа. Посланик е на България (1999–2001) при Светия престол във Ватикана и при Малтийския орден в Рим. Работи активно за организиране на посещението на папа Йоан Павел II в България.

Светлозар Раев е автор на инициативата „Права и отговорности“. През май 1999 г. в Будапеща Комитетът на министрите приема Декларация и Програма за обучение в демократично гражданство, основано на правата и отговорностите на гражданите. Този процес е известен като „българската инициатива“. Развитието на инициативата след това довежда до обявяването (съвместно от Съвета на Европа и Европейския съюз) на 2005 г. за „година на демократичното гражданство, основано на образование“.

Кметът Тодор Фъртунов

Тодор Фъртунов, роден през 1900 г. във Велико Търново, е видна личност в обществено-политическия живот на старата столица и до 40-те години на миналия век е най-дълго управляващият кмет на града (1935–1938 г. и 1939–1944 г.). Той е внук на хаджи Тодор Фъртунов, печатар и издател, и син на уважавания общественик и печатар Стефан Фъртунов. Печатницата

на Фъртунови заема дълги години (1886–1947) важно място в културния живот на Велико Търново. Тодор Фъртунов завършва Военното училище в София. Член е на Демократическата партия и неин секретар във Велико Търново. Помощник-кмет в кметския мандат на Димитър Раев в периода 1925–1928 г.

По време на неговото управление, през 1936 г., старата столица се сдобива с кабелна телефонна мрежа и с гордостта на търновци – механичния часовник на Пощенската палата. Тогава се полага основният камък на читалищната и училищната сграда в Чолаковци, а през 1937 г. се определя мястото за постройката на Народната библиотека в града, строежът на която започва през 1940 г. През 1939 г. се открива първата автобусна линия, обслужвана от 25-местна немска кола, собственост на дружество „Царевец“, с крайни спирки гара Трапезица и търновските лозя (чешмата „Качица“). През 1940 г. в непосредствена близост до жп линията, в района на гара Трапезица, започва строежът на градската кланица. В записките на негов съвременник е записано, че градоначалникът „имаше поглед върху работата на всички чиновници и затова по негово време работата в общината вървеше като по часовник“¹⁰¹³.

Търновци пазят добри спомени за кмета си и поради благотворителните акции в подкрепа на бедните жители. През тежката зима на 1936–1937 г. Тодор Фъртунов събира представители на всички учреждения, стопански, благотворителни и културно-просветни организации, с които провежда „помощна акция за всички изнемогващи в живота“ и полага основите на традиция, продължила през времето на цялото му кметуване.

След 9 септември 1944 г. Тодор Фъртунов е осъден от „народния съд“ на осем години строг тъмничен затвор. Заедно със секретаря на общината е изпратен в кариерите на Самоводене, където престоява две години. Благодарение на митрополит Софроний постъпва на работа в църковния магазин към Търновската митрополия.

През 1951 г. е въдворен в концлагера в Белене. Две години по-късно патриарх Кирил изпраща до Вълко Червенков списък с имената на свещеници и църковни служители, които се намират в затвори и концлагери, с молба те да бъдат освободени¹⁰¹⁴. Списъкът е препратен на министъра на МВР генерал Георги Цанков с резолюция „Дайте ми справка за всекиго

¹⁰¹³ Недева, Тодорка, РИМ – Велико Търново. Кметът Тодор Фъртунов и приносът му за развитието на Търново през 1935–1944 г. Национална научна конференция „Личността в историята“, 22–23 април 2010, Стара Загора.

¹⁰¹⁴ АКРДОПБГДСРБНА, ф. 1, оп. 1, а.е. 3072_jot В, л. 4, списък на намиращите се в затвори и в ТВО свещено-служители и църковно-служители.

поотделно, за да видим, какво можем да сторим. Вълко Червенков¹⁰¹⁵. В отговора си министърът посочва девет лица от списъка, които при никакви обстоятелства според ДС не бива да бъдат освобождавани, тъй като са заклет врагове на народната власт. Между тях фигурира и името на Тодор Фъртунов, който според ДС:

*„През цялото време като кмет е служил вярно и честно на фашисткия режим. Награден е с орден за гражданска заслуга от цар Борис. След 9 септември 1944 г. е осъден от Народния съд на 8 години лишаване от свобода. В затвора е престоял две години. След излизането му развива активна вражеска дейност. Много близък е с митрополита в Търново. За вражеската му дейност през 1951 г. е въдворен в ТВО – Белене, а през юли 1952 г. е превъдворен за срок от 4 години, където се проявява като заклет враг.“*¹⁰¹⁶

Тодор Фъртунов изпива до дъно горчивата чаша на неблагодарността за добрите си дела и когато излиза от концлагера, „е толкова изнемошил ..., въшлясал и червясал, че се свлякъл пред дома си“¹⁰¹⁷.

Адвокат Дончо Смилов¹⁰¹⁸

Дончо Смилов (1893–1961) е третото дете на Марийка Рачева и Димитър Смилов от Велико Търново. Баща му е дългогодишен служител и заместник-кмет на общината, а майката е обществена деятелка и член на женското движение и читалище „Надежда“ в града. Дончо Смилов завършва гимназия във Велико Търново и право в Софийския университет. Завършва ШЗО, участва като офицер в Първата световна война и е награждаван с ордени за храброст. Дълги години е адвокат във Велико Търново. От млад членува в Демократическата партия и повече от 20 години е член на Висшия партиен съвет. При управлението на „Народния блок“ (1931–1934) е окръжен управител на Търновски окръг. По време на Втората световна война е на страната на демократичната опозиция, която симпатизира на Англия, Франция и САЩ. Убеден антикомунист.

¹⁰¹⁵ Пак там, л. 32.

¹⁰¹⁶ Пак там, л. 15.

¹⁰¹⁷ Цит. по: Недева, Тодорка, РИМ – Велико Търново. Кметът Тодор Фъртунов и приносът му за развитието на Търново през 1935–1944 г.

¹⁰¹⁸ По сведения, предоставени специално за настоящата книга от неговия син проф. д-р Иван Дончев Смилов.

След 9 септември 1944 г. заедно с Никола Мушанов участва във възстановяването на Демократическата партия и твърдо поддържа буржоазната опозиция срещу политиката на подчинение на СССР. На 30 декември 1945 г. е арестуван за противонародна и антикомунистическа дейност и изпратен в концентрационните лагери „Куциян“ и „Бобов дол“, където престоява при нечовешки условия до май 1947 г.

След завръщането му във Велико Търново е лишен от адвокатски права. Работи като хамалин и с покровителството на търновския владика Софроний постъпва като служител на митрополията. През октомври 1947 г. приема в дома си изселения от София Никола Мушанов заедно със съпругата му. Повторно е арестуван през май 1949 г. и е изпратен в концлагерите в Ножарево и Белене до септември 1953 г., когато е освободен. Не му се разрешава да работи, отказана му е и законната пенсия. Отново става хамалин и по-късно е приютен във Великотърновската митрополия като магазинер. Почива на 5 февруари 1961 г. във Велико Търново.

Доктор Трейман

През 1921 г. белогвардейците от щаба на корпуса на ген. Кутепов, заедно с руската болница, се установяват във Велико Търново. С тях пристига и семейството на д-р Трейман, роден през 1886 г. в Рига, потомствен лекар от фамилия прибалтийски немци, завършил Висшата военномедицинска академия в Санкт Петербург. През Февруарската революция в Русия е избран в Учредителното събрание, а по-късно се включва в Бялата армия. Ръководи военнополовата болница в армията на барон Врангел, в която достига чин генерал.

След пристигането в България д-р Трейман постъпва в трудовите войски на Александър Стамболийски, където организира медицинските служби. През 1931 г. създава частна болница на ул. „Хр. Караминков“ за лечение на туберкулоза. Мечтата му е да построи санаториум за лечение на гръдно болни. Получава подкрепа от общината, която през 1933 г. му предоставя три декара общинска земя на хълма Света гора. Изтегля заеми, прави ипотеки и започва строителството на сградата.

Голям дарител на санаториума става семейството на д-р Владимир Витанов, завършил медицина в Монпелие, Франция, след това околийски лекар в Дряново и лекар във Великотърновската държавна болница, председател на читалище „Надежда“. Тъй като двете деца на семейството умират от туберкулоза, през 1936 г. д-р Витанов завещава цялото си имущест

ство за лечение на белодробно болните във Велико Търново. Отделно, той учредява дарителски фонд от 300 хил. лв., като 200 хил. лв. от тях дарява на държавната болница, а останалите разпределя на читалище „Надежда“, на Туристическо дружество „Трапезица“ във Велико Търново и на дружество „Развитие“ във Враца. Санаториумът за белодробно болни с 40 места е открит на 1 септември 1937 г. Семейството на д-р Трейман се включва в грижите за болните, а тези, за които леглата не достигат, са посещавани по домовете лично от лекаря генерал.

След 9.IX.1944 г. д-р Трейман е арестуван от органите на НКВД, които издирват белогвардейци в България, и по време на разпитите се самоубива. Неговите наследници поемат дълговете за строителството на санаториума, който по-късно е национализиран.

След 10 ноември 1989 г. наследниците на д-р Трейман не предявяват искания за връщане на болницата, а само пожелават тя да носи името на дядо им.

През 1998 г. с Решение № 803 на Общинския съвет във Велико Търново основаната от д-р Фьодор Трейман болница официално получава неговото име.

21.2. Терорът срещу първите граждани на Елена¹⁰¹⁹

След 9 септември 1944 г. Държавна сигурност, съгласувано с БКП на местно ниво, въдворява в концлагери много от видните граждани на Елена:

– Христо Йордан Калев – свещеник при храм „Успение на Пр. Богородица“ и дългогодишен сътрудник на Музея на Възраждането „Иларион Макариополски“, завършил Духовна семинария и богословие в Софийския университет.

– Мария Петкова Разсуканова, съпруга на полковник Иван Разсуканов, дъщеря на един от първите български геодезисти Петко Арnaudов от Елена. Тя е арестувана през 1956 г. и прекарва без присъда осем месеца в концлагер.

– Йордан Иванов Антонов-Апогея, който при чистката във Висшите учебни заведения е изключен и е въдворен в ТВО заради политическите си убеждения.

¹⁰¹⁹ По материали, предоставени специално за настоящата книга от професор Панайот Панайотов – Нов български университет, представител на известния род Панайотови от Елена.